

75 jaar waken over kastelen en buitenplaatsen

De Nederlandse Kastelenstichting, 1945-2020

Heidi van Limburg Stirum

Haamstede is een van de kastelen waarvan de geschiedenis door de NKS is onderzocht en geboekstaafd. Coll. NKS

Sinds 1945 zet de Nederlandse Kastelenstichting zich in voor het behoud van kastelen en buitenplaatsen. Onder soms verre van ideale omstandigheden hebben opeenvolgende besturen met medewerkers en vrijwilligers hun best gedaan het belang van dit bijzondere historische erfgoed onder de aandacht van de overheid en het publiek te brengen. Begin dit jaar heeft het bestuur een nieuwe koers aangekondigd.

De geboorte van de Nederlandse Kastelenstichting (NKS) hangt direct samen met het einde van de Tweede Wereldoorlog en de Bevrijding. In augustus 1945 richt de regering het Nederlands Beheersinstituut (NBI) op. De opdracht van dit instituut is het afwikkelen van de maar liefst honderdvijftig-duizend dossiers betreffende goederen die door de Staat na de capitulatie van de Duitsers in beslag zijn genomen. Daaronder bevinden zich tientallen geconfisqueerde kastelen, buitenplaatsen en landhuizen van families van Duitse herkomst. Het ontbreekt het NBI aan kennis om dit erfgoed te beheren. De oprichting van de NKS op 26 november 1945 is bedoeld om daarin te voorzien.

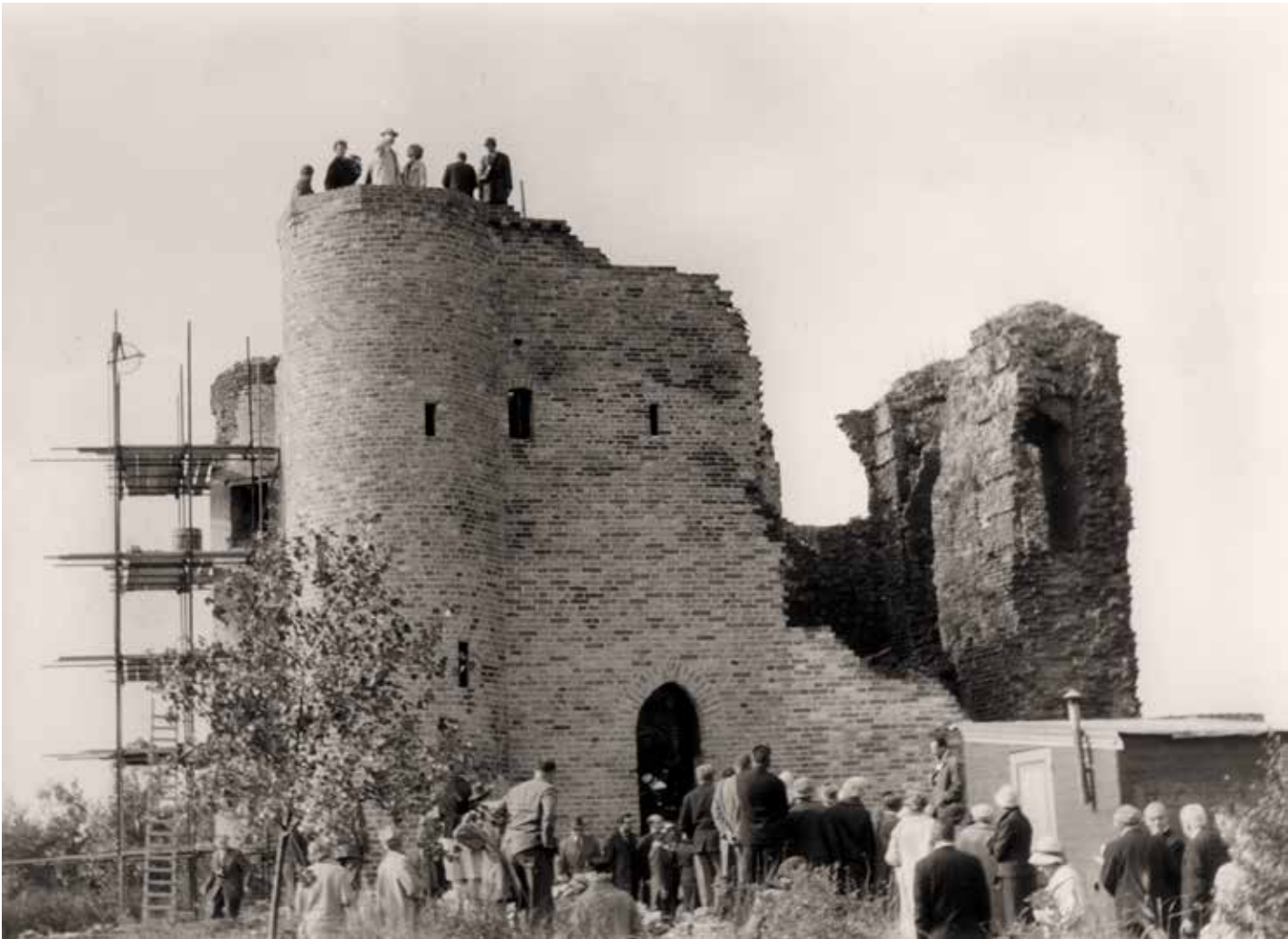
VERWERVEN EN BEHEREN

De oprichtingsstatuten uit 1945 vermelden als doelstelling van de Nederlandse Kastelenstichting: ‘Het waken voor het in stand blijven van in Nederland gelegen kasteelen.’ Dat dient te gebeuren door het verwerven van de eigendom (of andere zakelijke rechten) en door het in ‘nationale zin beheeren’ van deze kastelen. De NKS ziet haar taak dan dus al ruimer dan alleen het adviseren van het NBI. De twaalf leden van de raad van beheer (het bestuur) van de Nederlandse Kastelenstichting zijn benoemd door de minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen. Alle twaalf zijn, zoals Fred Vogelzang het eens kernachtig verwoordde, ‘ervaringsdeskundigen’ die ruimschoots hun sporen hebben verdiend als het gaat om monumentenzorg. De textielfabrikant Jan Herman van Heek bijvoorbeeld geniet nationale bekendheid als mecenas, kunstverzamelaar en natuurbeschermmer. In 1912 kocht hij Huis Bergh in ’s-Heerenberg met 1400 hectare grond en herstelde het in oude glorie. Nadat een brand in 1941 het kasteel verwoestte, liet hij het weer opbouwen en bracht er zijn collectie middeleeuwse kunst in onder. Andere prominente namen in het bestuur zijn Pieter van Tienhoven, medeoprichter en directeur van Natuurmonumenten, David Cornelis Röell, hoofddirecteur van het Rijksmuseum, en Eugene van Nispen tot Sevenaer, directeur van de Rijksdienst voor Monumentenzorg en auteur van pamflet *De nood onzer kasteelen* dat in 1937 voor veel ophef zorgde.

Directeur van de stichting wordt kunsthistoricus Adolph Staring. Met zijn vrouw bezit hij sinds 1931 kasteel de Wildenborch in Vorden. In 1940 al was hij toegetreden tot het bestuur van de net opgerichte Stichting Vrienden der Geldersche Kasteelen, na de Bevrijding neemt hij ook zitting in onder meer de Voorlopige Monumentenraad en de Monumentencommissie van de provincie Gelderland. Staring staat bekend als een onvermoeibare, systematische werker, als een man van weinig woorden met een bijzonder sterk geheugen.

GEBREK AAN SLAGKRACHT

De bestuursleden zijn ervan overtuigd dat ze met hun deskundigheid en hoge maatschappelijke positie en standing hun opdracht goed en snel kunnen uitvoeren. Maar het pakt al snel anders uit, zo blijkt uit de eerste jaarverslagen. De Nederlandse kastelenstichting wordt weliswaar betrokken bij het beheer van een reeks geconfisqueerde kastelen (Amstenrade, de Cannenburch en Weldam bijvoorbeeld), maar de verhouding met het Nederlands Beheersinstituut NNI verslechtert al snel. Staring en zijn medebestuurders adviseren huizen en bijbehorende landgoederen als een (economisch) geheel te behouden en uit de opbrengsten het kasteel, de tuinen en de bijgebouwen te restaureren en te onderhouden. Deze adviezen legt het Beheersinstituut naast zich neer. Ook zal het nooit komen tot eigendom en volledig beheer van kastelen door de Nederlandse Kastelenstichting – en dat laatste is iets dat het bestuur juist graag wil. Gefrustreerd maar vastberaden gaat de Nederlandse Kastelenstichting door met wat ze als haar taak beschouwt: zich inzetten voor het behoud van kastelen. In dat kader ijvert ze bijvoorbeeld voor het verkrijgen van fiscale regelingen voor kasteel-eigenaren. De bestuursleden leggen bezoeken af aan kastelen en buitenplaatsen om ter plekke de situatie in ogenschouw te nemen en eigenaren te adviseren hoe zij hun vervallen huizen kunnen redden. Een toppunt van frustratie vormt de verkoop van de kastelen Vaalsbroek en de Slangenburgh. Het besluit daartoe gaat in tegen het advies van de Nederlandse Kastelenstichting. Het wordt Staring en zijn medebestuurders pijnlijk duidelijk dat het hun stichting ontbreekt aan slagkracht, ondanks hun eigen expertise en prestige en ondanks het beschermheerschap van prins Bernhard.

STEUN VAN HET PUBLIEK

Het roer moet daarom om, weten de bestuursleden. Als het niet lukt het NBI te overtuigen, dan moet het publiek worden gemobiliseerd. In 1950 besluit het bestuur te zoeken naar een maatschappelijk draagvlak voor de stichting. Begunstigers moeten voor extra inkomsten zorgen, want met de jaarlijkse subsidie van vijfduizend gulden van de overheid valt nauwelijks iets te beginnen. Het bestuur gaat daarom samenwerking met andere partijen aan. Met de ANWB geeft de NKS een reeks kasteelgidsen uit. Er komen excursies en lezingen, daarnaast probeert het bestuur politieke steun te krijgen. In 1951 brengen bestuursleden samen met een Kamerdelegatie een bezoek aan de Achterhoek om de parlementsleden te laten zien hoe slecht de staat van de kastelen en buitenplaatsen daar wel niet is. Vier jaar later, op 26 september 1955, is kasteel Zuylen het decor van de presentatie van het rapport *Kastelen in nood*. De actie slaat aan: het aantal begunstigers stijgt met bijna twintig procent.

VERGROTEN VAN KENNIS EN STATUUR

In 1963 wordt de predikant Cornelis van Eysinga voorzitter van het dagelijks bestuur van de Nederlandse Kastelenstichting. Hij is een publieke figuur met ruime bestuurlijke ervaring en een insider in de wereld van kastelen en buitenplaatsen. Zelf woont hij op Epemastate in IJsbrechtum, een van de oudste

Friese staten. Van Eysinga zal 28 jaar voorzitter blijven, vanaf 1981 treedt hij ook op als directeur. Met de twee directeurs met wie hij in die periode samenwerkt, zet hij zich in – zo vertelt hij in 2017 in een interview – om mensen ervan te overtuigen zich achter het doel van de stichting te scharen. In datzelfde interview benoemt hij haarscherp wat daarvoor nodig is: kennis van de materie en een goede naam hebben, je weten te bewegen in het veld en ‘statuur hebben’. Op 21 oktober 1969 worden de statuten van de stichting aangepast. Vanaf dan staat als aanvullend doel geformuleerd: ‘Het bevorderen van de wetenschappelijke studie van de geschiedenis van de Nederlandse kastelen.’ Er volgt een periode van groei. De NKS ontwikkelt zich tot een kenniscentrum met een eigen bureau, dat vanaf 1978 niet meer vanuit het woonhuis van de directeur wordt geleid maar vanuit een eigen kantoor in het koetshuis van Huis Doorn. Hier is ook plaats voor de bibliotheek en het documentatiecentrum. Gunstig werkt ook de aanstelling van Phons Schellart als directeur en het samengaan met diens Stichting Kastelendocumentatie. Het wetenschappelijke profiel wordt versterkt wanneer Jaap Renaud (1979-1981) en Hans Janssen (1987-2011) vanwege de stichting worden benoemd tot bijzonder hoogleraar kastelenkunde – eerst in Utrecht, later in Leiden. Vele publicaties zien het licht, waaronder de NKS-jaarboekjes en de driedelige uitgave *Castellogica*.

Excursie van de Nederlandse Kastelenstichting naar de ruïne van kasteel Ravesteyn in 1962. Coll. NKS

PROFESSIONALISEREN

Een prominente bestuurder vanaf de jaren negentig is Willem de Nijs Bik. Van 1991 tot 2009 is hij bij tijd en wijle bijna dagelijks betrokken bij de werkzaamheden van de stichting. ‘Het vele werk kon in die tijd bepaald niet zonder een actief bestuur verricht worden’, aldus De Nijs Bik. Onder zijn leiding zet de groei van de NKS zich voort. Het koetshuis van Huis Doorn wordt te klein en de stichting verhuist naar het Oude Raadhuis in Wijk bij Duurstede. De Nijs Bik meent dat de NKS zich meer moet laten zien en horen. Maar wat hij vooral wil, is professionalisering van de organisatie. Hij draagt hieraan zelf bij door zitting te nemen in gremia als het Nationaal Contact Monumenten en goede contacten te onderhouden met de universiteiten van Utrecht en Leiden, de Rijksdienst Cultureel Erfgoed en culturele fondsen. Ook haalt hij de contacten met buitenlandse organisaties aan die vergelijkbare doelstellingen hebben, zoals de Duitse *Burgenverein* en de Koninklijke Vereniging der Historische Woonsteden en Tuinen van België. Onder de jurist De Nijs Bik wordt de NKS ook een (gevreemde) bekende van overheden. Wanneer ruimtelijke ingrepen kastelen of buitenplaatsen dreigen aan te tasten, geeft de stichting inhoudelijke adviezen en treedt zij tijdens gerechtelijke procedures op. Het bestuur heeft in die tijd het voornemen, aldus De Nijs Bik, de stichting zich zo te laten ontwikkelen, ‘dat als je aan een kasteel denkt, je direct aan de NKS denkt.’ De Kastelenstichting moet, anders gezegd, de personificatie van het kasteel in Nederland worden. Ook het betrekken van het publiek blijft in deze periode een prioriteit. Er verschijnen populairwetenschappelijke publicaties en de uitdijende hoeveelheid kennis wordt digitaal vastgelegd in het *Kastelenlexicon*. De stichting geeft een eigen tijdschrift uit en organiseert in 2005 het ‘Jaar van het Kasteel’.

MOEILIJKE TIJDEN

In 2009 neemt de gedreven kastelenman Willem de Nijs Bik officieel afscheid. In datzelfde jaar treedt Reinder van Rijckevorsel toe tot het bestuur. Wanneer Van Rijckevorsel terugkijkt op zijn bestuurslidmaatschap, dan krijgt hij het beeld van een plezierige tijd voor ogen in een, zoals hij het zelf noemt, ‘eerbiedwaardig en interessant gezelschap’. Hij denkt aan stimulerende gesprekken met onder meer Pieter Beelaerts van Blokland, voorzitter van de raad van advies en oud-minister, Dick Dolman, oud-voorzitter van de Tweede Kamer, Fer Grapperhaus en Chris

Vier oud-bestuurders van de NKS: Willem de Nijs Bick, Rijckert van der Flier, Erik Geijtenbeek en Job Moolenburgh. Foto's Guus van Breugel

Kalden. Mensen die stuk voor stuk, door het contact dat zij op uiteenlopende manieren met kastelen en buitenplaatsen hebben, bij de Nederlandse Kastelenstichting betrokken raken. Het belangrijkste, maar ook meest ‘sombere’ wapenfeit van Reinder van Rijckevorsel is de reorganisatie die de economische crisis van 2008 noodzakelijk maakt. Door deze crisis krijgt de cultuursector met flinke bezuinigingen te maken. Ook de NKS wordt zwaar getroffen. Hierdoor moet het bestuur moeilijke beslissingen nemen. De staf dient in te krimpen en er wordt afgezien van het verder voeren van langdurige, kostbare rechtszaken. Het bureau van de stichting verhuist van het Oude Raadhuis in Wijk bij Duurstede naar twee bescheiden kantoorruimtes in het stadhuis.

KENNISCENTRUM

Wanneer Rijckert van der Flier in 2013 toetreedt tot het bestuur, is de reorganisatie al achter de rug en breekt er een periode van aanpakken aan. De NKS moet het tijdelijk zonder directeur stellen, Van der Flier wordt met Wendy Landewé en Job Moolenburgh meewerkend bestuurslid. Het wordt een tijd van herbezinning, waarin een nieuwe koers moet worden uitgezet onder een nieuwe directeur. De inzet is bureau en organisatie te ontwikkelen tot een kenniscentrum voor kastelen en buitenplaatsen. Dat dit is gelukt, blijkt onder meer uit de drukbezochte studiedagen en symposia die de NKS houdt en uit de talrijke publicaties die in de loop der jaren verschijnen en vaak steunen op het onderzoek van stagiaires en studenten. Vele organisaties hebben de afgelopen jaren de samenwerking met de NKS gezocht. Bibliotheek en archief zijn digitaal ontsloten. Zo laat het nu toegankelijke archief van Jaap Renaud zien wat een kleurrijk, veelzijdig en gepassioneerd kasteelonderzoeker hij was.

Oud-voorzitters Chris Kalden en Reinder van Rijckevorsel. Foto's Guus van Breugel.

Het huidige bestuur van de Nederlandse Kastelenstichting bestaat uit Iris Broersma, Aniek Meinders, Hester Schölvink, Max Schimmelpenninck (interim-voorzitter en penningmeester) en Tom Peijster (secretaris). Foto's: Guus van Breugel

Als bestuur voelen we ons verantwoordelijk voor dit vermogen, dat grotendeels afkomstig is uit legaten en erfstellingen. In de toekomst zal alleen nog maar het rendement op het vermogen worden ingezet. Het geld gaat dan voor het leeuwendeel rechtstreeks naar projecten.' Het besluit om de koers van de NKS te verleggen en het bureau op te heffen noemt Schimmelpenninck 'pijnlijk, maar onontkoombaar'.

Kernwoorden bij de omvorming naar een gezonde toekomst zijn: vernieuwen én de tering naar de nering zetten. Als platform moet de Nederlandse Kastelenstichting een groter en ook jonger publiek bereiken, boeien en binden. Bibliotheek, archief en het lexicon bieden daarvoor een solide basis. Wel zal er een digitaliseringsslag nodig zijn om de toegankelijkheid van de collectie te verbeteren. Hiervoor zoekt het bestuur een geschikte partner. Ook op andere terreinen wordt samenwerking gezocht. Daarnaast wil de Nederlandse Kastelenstichting meer dan voorheen de belangen van kastelen en buitenplaatsen bij het openbaar bestuur vertegenwoordigen. Op bescheiden schaal zullen studies en publicaties ondersteuning krijgen. Vrijwilligers en donateurs blijven onmisbare en gewaardeerde pijlers van de NKS. Met steun van het Fonds voor Cultuurparticipatie en Bankgiroloterij wordt de Dag van het Kasteel voortgezet. Magazine *Het Buiten*, waarin de NKS samenwerkt met de Vrienden PHB, blijft verschijnen. Ook zullen lezingen en excursies voor donateurs worden gehouden.

TOEKOMST VOOR KASTELEN

Het bestuur van de NKS krijgt een flinke uitbreiding met mensen met relevante achtergronden en expertise. Zij zullen de stichting de voor de vernieuwing benodigde handen en voeten moeten geven. De vorm daarvan krijgt de komende maanden een verdere uitwerking. 'We gaan weer terug naar de tijden van sec een bestuur, zonder een bureau', aldus Max Schimmelpenninck. 'Het wordt een uitdagende tijd, maar ik heb er vertrouwen in.' Voorop staat dat de Nederlandse Kastelenstichting zal blijven bijdragen aan een betekenisvolle toekomst van kastelen en buitenplaatsen in een veranderende wereld.

BRONNEN EN LITERATUUR

Archief Nederlandse Kastelenstichting, notulen en jaarverslagen, 1945-2020.
M. Bakker, *Vernietiging en wederopbouw. Nederlandse kastelen en buitenplaatsen tijdens de Tweede Wereldoorlog* (Wijk bij Duurstede, 2011).
M. Oprel, '(On)eigenlijk onteigend?', *Kasteelkatern* 37 (2012) 3-7.
A. Schellart, *Kastelen in nood. Een schets van de situatie van de Nederlandse kastelen en historische landhuizen*, Amsterdam 1955.
F. Vogelzang, 'Zeventig jaar NKS', *Kasteel & Buitenplaats* 51 (2015) 4-7.

Heidi van Limburg Stirum
is directeur van de Nederlandse Kastelenstichting.

Daarnaast zijn er de excursies en het jaarlijkse landelijke publieksevenement 'Dag van het Kasteel', waaraan meer dan honderd kastelen en buitenplaatsen meewerken. De afgelopen zes jaar heeft deze manifestatie tienduizenden bezoekers getrokken en de NKS zichtbaarder dan ooit gemaakt. Schenkingen en dividend uit het vermogen van de stichting maakten deze koers mogelijk.

NIEUWE KOERS

Begin dit jaar heeft het huidige bestuur besloten met ingang van juli 2021 afscheid te nemen van alle medewerkers, omdat voortzetting van het kenniscentrum niet te bekostigen valt uit de huidige geldmiddelen. Het bestuur houdt vast aan de oorspronkelijke doelstelling: het behoud van kastelen en buitenplaatsen en alles wat daarbij hoort, en wil de NKS omvormen tot een stichting die klaar is voor een gezonde toekomst in de 21e eeuw.

Dit drastisch besluit moet de Nederlandse Kastelenstichting weer een robuust financieel fundament geven. Bestuurder Max Schimmelpenninck zegt hierover: 'Het vermogen van de NKS wordt nu aangewend om de operationele kosten van de organisatie te financieren. Dat is geen goede zaak.

WAT? WATER!

DAG VAN HET KASTEEL 2021

TWEDE PINKSTERDAG • 24 MEI 2021

BEZOEK OP 24 MEI 2021 EEN VAN DE MEER DAN 100 DEELNEMENDE LOCATIES EN LAAT JE INFORMEREN OVER HET BELANG VAN WATER OP KASTELEN, BUITENPLAATSEN EN LANDGOEDEREN. DOOR HET HELE LAND WORDEN WATERWANDELINGEN GEORGANISEERD DIE HET THEMA WATER BELICHTEN.

HOUD DE WEBSITE IN DE GATEN: WWW.DAGVANHETKASTEEL.NL

DAG VAN HET KASTEEL IS EEN INITIATIEF VAN DE NEDERLANDSE KASTELENSTICHTING EN WORDT MEDE MOGELIJK GEMAAKT MET STEUN VAN FONDS VOOR CULTUURPARTICIPATIE, HET FONDS ONDERSTEUNT INITIATIEVEN DIE MEEDOEN AAN CULTUUR STIMULEREN, DE BANKGIRO LOTERIJ EN DE OVERIJSSELSE KASTELENSTICHTING.